TEREZA KŮSOVÁ¹

VOLNÝ ČAS A SOCIÁLNÍ KAPITÁL: PROSTOROVÁ DIFERENCIACE SPOLKOVÉ AKTIVITY V ČESKU

KŮSOVÁ, T. (2013): Leisure and social capital: spatial differentiation of voluntary associations in Czechia. *Geografie*, 118, No. 4, pp. 372–391. – The paper deals with leisure activities and their potential for the creation of social capital. Specifically, it focuses on leisure activities developed within voluntary associations, which are important actors in Czechia, especially at the local level. In addition to their potential for the creation of social networks and social capital, their existence reflects the quality of life in the localities. The study aims to assess the spatial distribution of various types of associations in Czechia in the context of broader socio-economical processes and changes. Special attention is paid to the dynamics of the formation of new associations in various types of regions. The used data record the number of associations in the municipalities and regionally specific information on the number of members of the Voluntary Fire-fighters, which is the most widespread association in Czechia.

KEY WORDS: leisure – voluntary associations – social capital – Czechia.

Autorka děkuje za podporu projektům SVV č. 267203 a P410/12/G113, v rámci kterých článek vznikl.

1. Úvod

Za podstatný mechanismus fungování a prosperity demokratické společnosti je v současné době nejen na vědeckém, ale i na politickém poli, považována sociální soudržnost. Důležitou platformou pro vznik sociálně soudržné společnosti, která je popisována jako spravedlivá, inkluzivní a tolerantní, je komunita, v rámci které je generován sociální kapitál (Šafr, Bayer, Sedláčková 2008; Arai, Pedlar 2003; Pedlar 1996; Haworth 1984). Ten je pak jednak tmelem této komunity zevnitř a jednak ji napojuje ve formě tzv. přemostujícího kapitálu na komunity další (Putnam 2000). Koncept sociálního kapitálu je pojímán různě v závislosti na kontextu, v rámci kterého je zkoumán, nejčastěji je však spojován se sociálními vztahy, sítěmi, důvěrou a normami ve společnosti (Pileček 2010). S konceptualizací sociálního kapitálu souvisí i metody jeho měření, které lze podle Pilečka (2010) rozdělit na základě míry komplexnosti. Používány jsou tak jednak syntetické ukazatele měřící více dimenzí sociálního kapitálu (např. Putnamův index sociálního kapitálu v Putnam 2000), jednak ukazatele méně komplexní zaměřující se jen na určitý aspekt sociálního kapitálu či druh sociální sítě. V předkládané studii aplikujeme druhý přístup a pozornost věnujeme

¹ rozená Gelná

souvislosti sociálního kapitálu s volnočasovými aktivitami, konkrétně s aktivitou v rámci občanských sdružení. V souladu s dalšími autory (Hemingway 1999, 2006; Blackshaw, Long 2005; Ingen, Eijck 2009; Putnam 2000; Glover 2004; Sak, Saková 2004) vycházíme z předpokladu, že ve volném čase vznikají vazby a kontakty utvářející sociální sítě, v nichž se během společné aktivity formují normy a hodnoty, jež mohou být přenášeny i do jiných kontextů mimo volný čas.

Jednotlivé volnočasové aktivity mají ale pro vytváření sociálního kapitálu různý potenciál (Ingen, Eijck 2009). Za přínosnější jsou považovány aktivní (produktivní) formy trávení volného času, v rámci kterých dochází ve větší míře ke vzniku nových kontaktů a předávání znalostí. Významná je také kooperace a snaha o dosažení společného cíle vedoucí k sounáležitosti s dalšími členy sítě. Na vrcholu pomyslného žebříčku aktivit se pak nacházejí činnosti, které jsou buď přímo motivovány snahou o rozvoj místní komunity či přispívají k dalšímu setkávání obyvatel tím, že vytváří volnočasové aktivity pro ostatní. Tam můžeme zařadit setkávání se v rámci oficiálních volnočasových sdružení a dobrovolnou spolkovou činnost, jejíž význam pro tvorbu sociálního kapitálu v poslední době asi nejvíce zdůraznil v rámci své dlouholeté práce Putnam (1993, 2000). Tento autor občanská sdružení, primárně ta volnočasová, považuje za generátory sociálního kapitálu přispívající k socializaci a občanské angažovanosti. V rámci spolků vznikající hodnoty v podobě důvěry a reciprocity jsou následně ve formě norem přenášeny dále do společnosti. Putnam (1993) svá tvrzení empiricky dokládá na rozdílech mezi italskými regiony, kdy efektivnost institucionálních reforem a celkový ekonomický úspěch severoitalských regionů spojuje právě s vysokou spolkovou aktivitou a naopak méně úspěšný jih s existencí klanově uzavřených, vertikálně strukturovaných, sociálních společenství. Ve svých dalších studiích pak upozorňuje na úpadek občanské i politické angažovanosti v USA spojený s poklesem formálního i neformálního sdružování v rámci komunit (Putnam 1995, 2000). Putnamova tvrzení jsou ovšem již dlouhodobě kritizována. Hlavní kritika spočívá v tom, že empirické výzkumy nepotvrdily jednoznačnou souvislost mezi členstvím ve spolcích a dalšími ukazateli (dimenzemi) sociálního kapitálu měřeným empiricky nejčastěji jako důvěra ve společnost a větší politická angažovanost (Fischer 2005; Stolle 2001; Newton 2001; Beugelsdijk, Schaik 2005). Problém představuje také nejasná kauzalita mezi jednotlivými dimenzemi sociálního kapitálu. Na individuální úrovni se ukazuje, že ti lidé, kteří již vysokým sociálním kapitálem disponují (zpravidla lidé s vyšším společenským statutem, který je spojený s rozsáhlejší sociální sítí), mají větší tendenci se aktivně angažovat v občanských sdruženích (Curtis, Grabb; Baer 1992; DiMaggio 1991; Schlozman, Verba, Brady 1999). Na příkladu Česka vyvrátili Putnamovu hypotézu o vztahu institucionalizované participace s generalizovanou důvěrou Sedláčková, Šafr (2008). Autoři tvrdí, že nejsilnější efekt na sociální důvěru má v Česku deklarovaná spokojenost s politickou a ekonomickou situací spolu s důvěrou ve státní instituce. Existenci odlišných dimenzí sociálního kapitálu, které spolu nejsou korelovány, potvrzují také v rámci výzkumu evropských regionů Hauser, Tappeiner, Walde (2007). Dalším bodem kritiky Putnamova přístupu je jeho normativně pozitivní hodnocení všech spolků – ne všechna sdružení produkují tzv. pozitivní sociální kapitál tak, jak jej chápe Putnam a mají také různý potenciál aktivizovat občany například

k politické činnosti (Pollock 1982). Podmínkou je inkluze, otevřenost a tolerance umožňující seberealizaci členů spolku (Wood, Judikis 2002).

Kromě možných pozitivních dopadů na společenskou soudržnost a tvorbu sociálního kapitálu, jak jej chápe Putnam (1993, 2000), umožňují volnočasové aktivity skrze setkávání osob odlišných profesí i sociálního postavení (Roberts 1999), vytvářet společenské klima příhodné pro šíření znalostí a tvorbu inovací. Společenský život bychom pak mohli přirovnat k tzv. lokálnímu bzukotu (*local buzz*), kterým je nazýváno informační a komunikační prostředí vytvářené osobními kontakty lidí a firem v rámci jedné lokality (Bathelt, Malmberg, Maskell 2004). Signifikantní význam spolkové aktivity, jako jedné z dimenzí sociálního kapitálu, pro tvorbu inovací potvrzují autoři Hauser, Tappeiner, Walde (2007), kteří srovnávali západoevropské a jihoevropské regiony NUTS 1. Nicméně výzkumu je možné vytknout, že autoři v modelu nekontrolovali efekt vzdělanostní a ekonomické vyspělosti regionů, které mohou být hlavní příčinou inovační aktivity.

Výše jsme sociální kapitál chápali jako kolektivní statek, ze kterého těží společnost jako celek. Pro konceptualizaci volného času však může být přínosné i chápání sociálního kapitálu jako statku individuálního, jak jej definoval Bourdieu (1986). Jednotlivec zapojený do velkého množství sociálních sítí tak prosperuje z širších vazeb, recipročních vztahů a znalostí. Příkladem může být Granovetterem (1973) zdůrazněný význam tzv. slabých vazeb, které často vznikají právě během volnočasových aktivit, při hledání zaměstnání. Na druhou stranu se ale může jednat i o protekcionismus či klientelismus vyplývající z přístupu k sociálním sítím. Taktéž korupce může být považována za výsledek existence sociálního kapitálu a mafie za formu sociální sítě (Portes 1998).

Ačkoli z výše uvedeného textu vyplývá, že problematika přínosů spolkové aktivity je komplikovaná a jejich důsledky nejsou jednoznačné, domníváme se, že jejich výzkum má své opodstatnění. Spolková aktivita vypovídá o podmínkách pro trávení volného času a tedy i o kvalitě života v lokalitách. Spolky mohou představovat potenciál pro tvorbu generalizované důvěry, zlepšení atmosféry a zprostředkovaně i ekonomické prosperity. Není ale přitom nutné na ně pohlížet jen jako na generátory těchto jevů. Již jejich samotná existence, fungování a participace lidí v nich může být považována za ukazatel kvality života jednotlivců či indikátor fungování místní komunity. Frič, Pospíšilová (2010) zmiňují výrazně nižší pokles počtu přátel během života u osob zapojených do dobrovolnické aktivity či význam dobrovolnictví pro osobní růst, seberealizaci, zábavu a celkové osobní uspokojení. Za hnací motor ekonomických a sociálních změn na venkově, za element, který bude ovlivňovat rozvoj venkovských obcí, pokládá lokální iniciativy také Majerová (2009). Za ukazatel rozvoje či rozvinutosti společenského života v obci označuje „počet spolků v obci“ i Bernard (2011). Důležitost aktivity lokálních či mikroregionálních komunit a význam lokálních elit pro rozvoj, především v polohově znevýhodněných regionech zdůrazňují také Hampl, Dostál, Drbohlav (2007). Ouředníček, Špačková, Feřtřová (2011) nebo Fialová, Vágner (2005) vyzdvihují i význam nově příchodících či přechodně přítomných obyvatel, byť se slabšími vazbami k lokální komunitě. Místní spolky tedy můžeme ve shodě s autory Meer, Ingen (2009) považovat za koncentrované projevy společenské angažovanosti lokálních aktérů. Jejich výzkum proto vhodně doplňuje převážně ekonomické hodnocení o nekomerční společenské aspekty.

2. Spolkové aktivity v Česku

Podmínky pro rozvoj spolkového života jsou odlišné v rámci různých institucionálních prostředí. Ačkoli samotná aktivita obyvatel institucionální prostředí částečně utváří, jedná se v realitě o obousměrnou kauzalitu – „socializace a tvorba sociálního kapitálu jsou kontextuálně závislé a zároveň ovlivňují kontext“ (Stachová 2008, s. 45). Kostelecký (2002 cit. v Stachová 2008) upozorňuje na důležitost teritoriálního kontextu ovlivněného současnou ekonomickou, politickou či sociální situací regionu, politickou kulturou a dlouhodobými vzorci politického chování. Výsledkem je pak odlišná situace v USA, kde jsou sdružení na státu nezávislá a doplňují často chybějící služby a v Evropě, tedy i v Česku, kde jsou spíše podporována státem jako další služba obyvatelům. Jednodušší přístup k veřejnému financování představuje důležitý stimul pro vznik resp. zachování stávajících sdružení, což může být příčinou toho, že v Evropě nelze v posledních letech pozorovat úpadek organizovaného dobrovolnictví, jak jej popisuje Putnam (2000) na příkladu USA. V této souvislosti je nutné brát v potaz, že existence sdružení, která fungují takřka automaticky (jejich financování je součástí veřejných rozpočtů), má sníženou vypovídací hodnotu o tzv. zesponzovanou aktivitu dané komunity. V našem prostředí hraje nepochybně roli i socialistická minulost, kdy byl občanský sektor do určité míry deformován. Spolková a dobrovolnická činnost byla částečně zneužitá k politické agitaci a ideologizována, některé tradičně dobrovolné činnosti se staly povinně vykonávanými či alespoň vykazovanými činnostmi, mnohá tradiční sdružení jako dobrovolní hasiči či sportovní kluby byla centralizována či přímo zrušena (např. Sokol). Nelze však říci, že tradice spolkového života byla za socialismu plně přerušena, mnohé, především volnočasové spolky fungovaly dále a na svoji činnost navázaly i po roce 1989. Socialistická minulost a negativní konotace, například tzv. akcí „Z“ však zajisté doposud ovlivňuje skepticismus a nedůvěru občanů k některým typům sdružení. Pravděpodobně i vzhledem k tomu mezi současnými sdruženími převažují ta, která se věnují volnému času a i dobrovolníci, kteří v nich pracují, své působení v nich považují primárně za volnočasovou aktivitu, a v menší míře jsou motivováni veřejným dobrem (Frič, Pospíšilová 2010). Význam kontextuálního rámce potvrzuje na české regionální úrovni Stachová (2008), která porovnává občanskou společnost ve dvou krajích (na Vysočině a v Karlovarském kraji), které leží z hlediska občanské participace i relativního podílu občanských sdružení na opačných pólech. Vyšší angažovanost na Vysočině pak vysvětluje vyšší historickou a kulturní kontinuitou spolkového života v regionu spojenou s vyšší sounáležitostí s komunitou, vyšší vzdělaností, lepší propojeností organizací a rozvinutější spoluprací s krajskými samosprávami. Jako významná se naopak nepotvrdila celková ekonomická situace regionu měřená základními indikátory jako je nezaměstnanost a HDP, která je v obou krajích srovnatelná a ukázalo se také, že aktivní jedinci v obou krajích vykazují podobné názory i hodnotové orientace.

V českých výzkumech je zdůrazňován význam spolků především pro venkov, což vyplývá z empirických výzkumů, které potvrzují, že v menších venkovských obcích, je vyšší podíl obyvatel oficiálně angažovaných v rámci spolkové činnosti (Majerová 2009; Špaček, Vobecká 2008). Důvodem jsou častější a osobnější kontakty mezi lidmi, vyšší míra sociální kontroly a pocit větší zodpovědnosti

za své životní prostředí (Majerová 2009). Spolkovou aktivitu používá ve své analýze diferenciacie rozvinutosti venkovských obcí také Bernard (2012). Ten s pomocí faktorové analýzy konstruuje abstraktní ukazatel Lokálního veřejného života, který je syčen počtem sdružení, podílem vyjíždějících na zaměstnaných, obsazenými pracovními místy na 100 ekonomicky aktivních a sumou základních služeb v obci. Pomocí „hot spot analýzy“ pak identifikuje jako území nejrozvinutějšího společenského života velkou část pohraničí a oblast tzv. vnitřních periferií, tak, jak byla definována Musilem a Müllerem (2006). Autor ale nerozlišuje jednotlivé typy sdružení v závislosti na jejich činnosti, což považujeme za poněkud problematické vzhledem k tomu, že soubor je velmi heterogenní. Prostorové vzorce i význam jednotlivých sdružení pro společenský život je odlišný v závislosti na jejich zaměření. V našem výzkumu se proto snažíme jednotlivé typy sdružení rozlišit a s použitím podobné metodiky hodnocení územních koncentrací doplněné o podrobnější data o členech nejrozšířenějšího typu sdružení, posoudit, zda se Bernardem konstruovaný vzorec vztahuje na všechny typy spolků. Do analýzy navíc vkládáme nejen venkovské obce, ale i města. Pozornost věnujeme také suburbánním oblastem, které jsou často popisovány jako lokality úpadku společenského života (Lupi, Musterd 2006; Jacobs 1965; Putnam 1995; Sýkora 2003). Z výzkumů prováděných v Česku však podobné dopady suburbanizace nevyplývají (Puldová, Ouředníček 2006; Špačková, Ouředníček 2011). Kromě územní koncentrace sdružení, sledujeme také dynamiku jejich vzniku.

V návaznosti na Bernardova zjištění si pokládáme tyto specifické výzkumné otázky: 1. V jakých územích je největší koncentrace sdružení různého typu? 2. Kde dochází a docházelo v jednotlivých obdobích k největší dynamice ve vývoji jednotlivých typů sdružení? 3. Jaká je situace v oblastech ekonomického a populačního rozvoje (města, oblasti cestovního ruchu, suburbia) a jaká naopak v oblastech periferních či oblastech ekonomického úpadku? 4. Jaké může mít velká/malá spolková aktivita dopady v území, jakým způsobem a v jakých regionech by bylo vhodné ji dále zkoumat?

Za hlavní limitaci takto provedené studie považujeme skutečnost, že samotná existence spolku, případně členství v něm, vypovídá o celkové aktivitě v území jen částečně. Roli hraje reálná činnost sdružení a jeho členů. Pro tvorbu sociálního kapitálu mohou být navíc velmi důležité také volnočasové aktivity, které jsou organizované neoficiálně.

3. Metodika a zdroje dat

V analýze pracujeme s daty o počtech občanských sdružení a jejich organizačních jednotek pocházejícími z registru ekonomických subjektů (RES) doplněnými o regionálně tříděná data o členech Sdružení dobrovolných hasičů (SDH).

V RES bylo k 31. 1. 2009 celkem 98 576 aktivních sdružení a jejich organizačních jednotek², které představují největší část všech neziskových organizací. Subjekty jsme rozdělili na jednotlivé typy dle klasifikace ekonomických činností

² V RES značeno jako právní forma 701 a 731.

Tab. 1 – Použitá typologie občanských sdružení a počty jejich organizačních jednotek v Česku

Typ sdružení	Počet sdružení	Podíl na celkovém počtu sdružení (v %)
Volnočasová	50 531	51,3
Hasiči	8 245	8,4
Myslivci	5 046	5,1
Sport a rekreace	25 537	25,9
Děti (zaměřená na volný čas dětí)	2 498	2,5
Kultura	3 370	3,4
Chovatelé	3 563	3,6
Zahradkáři	2 272	2,3
Nevolnočasová	13 611	13,8
Odbory, profesní/politické/podnikatelské	7 805	7,9
Vlastníci domů/bytů/pozemků	1 787	1,8
Sociální služby / zdravotnictví	293	0,3
Vzdělávání	3 726	3,8
Nová	1 296	1,3
Ekologické	415	0,4
Menšiny	660	0,7
Iniciativy	221	0,2
Ostatní	33 138	33,6
Všechna celkem	98 576	100,0

Zdroj: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ

CZ-NACE, která také částečně odpovídá klasifikaci neziskových organizací, jak ji vypracovali Salamon a Anheier (1997 cit. v Stachová 2008). Vzniklo tak 14 kategorií sdružení, které jsme sloučili do 3 základních skupin (tab. 1). Přes snahu přiřadit maximum spolků na základě kontroly jejich názvů do jednoho z typů, zůstalo téměř 30 % všech spolků nespecifikováno. Ty jsou obsaženy v kategorii nazvané „Ostatní“ a představují různorodou škálu sdružení (od folklorních sdružení po sdružení podnikatelů)³. Kromě typu „Ostatní“ tvoří významný podíl subjektů sdružení zaměřená na sport a rekreaci, významné je také sdružení hasičů a myslivců. Sdružení zaměřená na ochranu přírody, podporu menšinové populace a další typy iniciativ představují velmi malý podíl z celkového počtu sdružení. Přesto jsme se je rozhodli ponechat jako samostatnou jednotku, neboť se domníváme, že jsou představiteli tzv. nových typů sdružení, s odlišným zaměřením i způsobem financování převážně grantovou formou, nikoli plošnou dotací, což je typické pro tradiční sdružení (Frič, Pošpišilová 2010). Pro dělení na volnočasová a nevolnočasová sdružení jsme se rozhodli jednak z toho důvodu, že se věnujeme primárně významu volnočasových aktivit, a také proto, že volnočasová sdružení vyžadují pro svoji existenci a další fungování významnější aktivitu zdola. Nevolnočasová sdružení vznikala často ve vlnách impulzem shora (například založení odborového svazu či převod

³ Do kategorie „Ostatní“ byla zařazena také všechna sdružení, která byla zařazena pod kategorií NACE obsahující 10 a méně sdružení.

více domů najednou do osobního vlastnictví a s tím spojený vznik společenství vlastníků) a nejsou tolik vázaná územně. Ačkoli mohou být také nositeli sociálního kapitálu, tak dynamika jejich vzniku nutně nevypovídá o aktivitě lidí v dané lokalitě.

Vzhledem k tomu, že sdružení dobrovolných hasičů představují z hlediska rozšíření nejvýznamnější spolek (viz dále), doplnili jsme data o počtech sdružení ještě o data popisující členskou základnu SDH.

Pro hodnocení regionálních rozdílů využíváme jednak ukazatele počtu sdružení na počet obyvatel obce, který nám, vzhledem k tomu, že počet spolků je závislý na počtu obyvatel obce (viz dále), umožňuje srovnávat různé populačně velké obce mezi sebou⁴. Je ale nutné upozornit na skutečnost, že relativizace na počet obyvatel částečně zvýhodňuje malé obce (Gelná 2013). Příčinou je jednak skutečnost, že některé typy sdružení existují v obcích do určité velikosti vždy jen jednou a mělo by tedy význam zkoumat spíše jejich absolutní počty – příkladem je sdružení hasičů a platí to i pro mnohé sportovní kluby. Dalším důvodem je dělení některých i relativně malých obcí na místní části, ve kterých jsou registrovány samostatné organizační jednotky sdružení (týká se především SDH, která vznikala již v 19. století a jejich rozložení tak částečně odpovídá tehdejší struktuře obcí). Výsledky analýzy regionální diferenciací relativních počtů sdružení v obcích tedy ověřujeme i pomocí vazimkrajského srovnání jednotlivých velikostních kategorií obcí a ukazatel vážíme počtem částí obce. Výsledky také srovnáváme s daty o počtech členů SDH.

Pro zjištění dynamiky vývoje vzniku sdružení jsme využili dvou typů indexů změny. Prvním je podíl počtu sdružení na daném území ve dvou letech. Tento index je však z matematického hlediska nepoužitelný (dělení nulou) pro území, ve kterých nebylo v počátečním roce žádné sdružení daného typu. To bylo časté především v období na začátku 90. let a u některých méně obvyklých typů sdružení i později. Proto jsme zkonstruovali ještě alternativní index, který vyjadřuje, jaký podíl z celkového počtu sdružení ve finálním roce 2009 vznikl v určitém období. Významnou výhodou využití indexů změny je, že jsou nezávislé na počtu obyvatel obce a jejich částí, nedochází zde tedy k výše zmíněnému zvýhodnění malých obcí⁵.

Pro zhodnocení územního rozložení sledovaných jevů v prostoru byla použita lokální „hot spot analýza“, která identifikuje oblasti, ve kterých se koncentrují jednotky s nadprůměrnými a podprůměrnými hodnotami sledovaného ukazatele⁶. Bylo použito prostorové vážící schéma s mezní vzdáleností 10 km, jehož vhodnost pro českou sídelní strukturu byla ověřena již dříve a je běžně

⁴ Přepočet počtu neziskových organizací na obyvatele využívají ve svém výzkumu sociálního kapitálu v okresech Česka také např. Pileček, Jančák (2010).

⁵ Při analýze bylo třeba brát v potaz skutečnost, že v RES je i přes povinnost ohlásit se z registru při zániku sdružení, pravděpodobně velké množství zaniklých sdružení.

⁶ Více k metodice „hot spot analýzy“ článek v Geografii Bernard (2012), kde byla tato metoda také použita pro analýzu dat o sdruženích. Autor však pracoval jen s obcemi do 3000 obyvatel a nedělil sdružení na jednotlivé typy. My jsme pro ověření provedli i analýzu LISA v programu Geoda (používá např. Spurná 2008; Netrdová, Nosek 2009), která poskytuje pomocí odlišné matematické operace podobné výsledky. Důvodem použití výsledků „hot spot analýzy“ v článku bylo dosažení srovnatelnosti s výzkumem Bernarda (2012), na jehož výsledky navazujeme.

používána (Spurná 2008, Bernard 2012). Například „hot spot analýza“ indexu, který vyjadřuje, jaký podíl z celkového počtu sdružení ve finálním roce 2009 vznikl v určitém období, tak znázorňuje, kde se nacházela v daném období území s největší dynamikou vzniku sdružení.

4. Výsledky

4.1. Prostorová diferenciacce

Z hlediska rozšíření jsou na území Česka nejvýznamnějším typem spolků dobrovolní hasiči, kteří jsou zastoupeni v 85 % obcí. Především v nejmenších obcích tak často představují jediný existující spolek a prostory patřící SDH jsou také mnohdy hlavním místem setkávání místních obyvatel. První sdružení dobrovolných hasičů byla zakládána v 19. století, mnohá z nich zůstala aktivní dodnes či obnovila tradici po roce 1989. Silnější tradici a vyšší zastoupení má toto sdružení ve venkovských obcích jižních a západních Čech a v části Vysočiny. Méně zastoupeni jsou na Moravě, ve středních a v severozápadních Čechách. A to, jak z hlediska relativního počtu členů (obr. 1), tak z hlediska počtu sdružení na obyvatele, musíme brát v potaz skutečnost, že prostorové rozložení SDH do velké míry odpovídá sídelní struktuře v době, kdy byly zakládány první spolky tohoto typu (viz výše zmíněný vliv počtu místních částí). Tato skutečnost může částečně ovlivňovat výsledek „hot spot analýzy“, ukazující nižší koncentraci SDH v oblastech s méně rozdrobenou sídelní strukturou a převahou větších obcí. Ty se vyskytují především na území Moravy a Slezska

Obr. 1 – Počet členů sdružení dobrovolných hasičů na 100 obyvatel okresu v Česku v roce 2008. Zdroj: Ročenka SDH 2008.

Obr. 2 – Počet sdružení hasičů na obyvatele obce vážené počtem částí obce v Česku v roce 2009, výsledky „hot spot analýzy“. Zdroj: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ.

(Bernard, Kostelecký 2010). Nicméně rozdíly mezi územími jsou patrné (i když o něco méně výrazně) i v případě, že ukazatel počet SDH na obyvatele vydělíme počtem částí obce (obr. 2). Na územích, která se v „hot spot analýze“ počtu SDH na obyvatele ukázala jako podprůměrná, je navíc větší množství obcí, ve kterých se žádné SDH nenachází a je zde i menší zastoupení obyvatel, kteří jsou členy sdružení (obr. 1). Podobné funkce jako SDH plní na venkově sdružení Myslivců, které je ale v Česku méně rozšířené. Zastoupeno je asi jen v polovině obcí a „hot spot analýza“ ukázala nadprůměrnou a podprůměrnou koncentraci na podobných územích, jako u SDH.

Nejvýznamnější část námi vymezených volnočasových sdružení zastávají sdružení, která se věnují sportovní a rekreační činnosti, kultuře či poskytují zábavu pro děti. Velká část těchto sdružení je v současné době organizována pod Českým svazem tělesné výchovy a pod Tělovýchovnou jednotou Sokol. Jedná se tedy podobně jako u hasičů o tradiční sdružení. Ačkoli představují v mnohých obcích významnou složku společenského života, nejsou tolik rozšířena jako SDH, v nejmenších obcích často nemají zastoupení (nacházejí se jen v 70 % obcí) a z hlediska porovnání velikostních kategorií se více koncentrují do měst. Relativně nejvíce jich je v obcích, které mají přes 20 000 obyvatel (obr. 3). Vzhledem k částečné vazbě na centra, „hot spot analýza“ ukázala jen velmi málo statisticky významných shluků, v analýze jsme tedy vycházeli z porovnání jednotlivých krajů. Podobně jako u SDH můžeme pozorovat vyšší koncentraci tohoto typu spolků v Jihočeském kraji následovaným Královéhradeckým a Plzeňským krajem, přičemž tyto kraje vykazují nejvyšší relativní podíly těchto typů sdružení ve všech vymezených velikostních kategoriích obcí. Podobně jako u SDH si tedy můžeme povšimnout menšího relativního počtu těchto spolků v moravských krajích.

Obr. 3 – Počet sdružení na 10 000 obyvatel v různých velikostních kategoriích obcí Česka. Zdroj: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ.

Spolků, které nazýváme „Nové“ je velmi málo, „hot spot analýzu“ tedy nemá smysl provádět. Ze srovnání velikostních kategorií obcí pak jednoznačně vyplývá výrazná koncentrace těchto typů sdružení do měst s evidentní dominancí Prahy. Nevolnočasové spolky se také koncentrují do měst, není zde však patrná dominance Prahy. Relativně nejvíce jich je ve městech od 50 do 100 tisíc obyvatel (obr. 3). Vyšší relativní podíl nevolnočasových sdružení je v Ústeckém kraji, který vykazuje podprůměrné hodnoty u zbylých kategorií.

Sečteme-li všechna sdružení dohromady, podobně jako to udělal ve výše zmíněném výzkumu Bernard (2012), výsledek „hot spot analýzy“ odpovídá prostorovému rozložení SDH, tedy sdružení s největší tendencí ke shlukování. Z porovnání jednotlivých velikostních kategorií obcí je zřejmá nejvyšší relativní koncentrace do nejmenších, ale také zvýšená koncentrace do středních a velkých měst (obr. 3). Tato skutečnost částečně ovlivňuje i rozložení relativních počtů sdružení v krajích Česka, nejvíce jich je v největší Praze, následují venkovské Jižní Čechy a Vysočina, nejméně sdružení je naopak v moravských krajích s převahou středně velkých obcí. V Čechách je relativně méně sdružení v kraji Ústeckém a Středočeském. Opět je ale nutné brát v potaz určité zvýhodnění oblastí s rozdrobenou sídelní strukturou, jak z hlediska počtu obyvatel obce, tak z hlediska počtu jejích částí. Na druhé straně se však uplatňuje i vázanost speciálních typů sdružení na větší města a zejména na hlavní město.

4.2. Dynamika vzniku sdružení

V této části analýzy jsme se zaměřili na otázku, v jakých územích můžeme pozorovat vyšší dynamiku vzniku jednotlivých typů sdružení. Sledovali jsme přitom dvě období. První sledovanou etapou je časový úsek 1989 až 1999, který nazýváme transformačním vzhledem k tomu, že do registru ekonomických subjektů byla zapisována sdružení, která fakticky fungovala již za socialismu⁷. V prvním sledovaném období se registrovala především tradiční volnočasová sdružení, jako jsou hasiči a myslivci, velká část spolků zaměřených na vzdělávání, sport a rekreaci, děti a mládež, různé druhy chovatelských organizací a svazy zahrádkářů. Založena byla také největší část náboženských organizací, podnikatelských, odborových a profesních sdružení. Druhou sledovanou etapou je pak období mezi lety 1999 a 2009⁸, kdy docházelo k výraznější diferenciaci nově vznikajících sdružení. Mnoho sdružení tedy bylo v registru zařazeno do kategorie bez jasné identifikace jejich činnosti a ani dle jejich názvu je nebylo možné začlenit pod některý z námi stanovených typů⁹ (viz Metodika). Druhou nejvýznamnější část sdružení vznikajících v období 1999 až 2009 představují sdružení zaměřená na sport, rekreaci a kulturu, tedy sdružení, která prakticky navazují na tradiční typy volnočasových spolků. Sdružení, která označujeme jako „Nová“ byla zakládána převážně až po roce 2000 a stále představují jen malou část z celkového počtu sdružení. Nicméně část sdružení, která bychom pravděpodobně mohli začlenit do této kategorie, zůstává skryta mezi sdruženími, která musela být zařazena do kategorie „Ostatní“.

Jak již bylo naznačeno výše, většina nejtradičnějších venkovských spolků, za které považujeme hasiče a myslivce, se registrovala v prvním stanoveném období. Koncentrovala se do tradičních venkovských (vnitřně) periferních oblastí, kde mají dodnes relativně nejvíce členů. V dalším sledovaném období vznikalo těchto sdružení již velmi málo (obr. 4). To ale neznamená, že také stagnovala jejich členská základna. Informace o její proměně nám poskytují data o počtech členů okresních organizací SDH.

V období mezi lety 1999 a 2009 se počet členů SDH zvyšoval ve většině okresů (obr. 5). K výraznějšímu nárůstu došlo v různorodých okresech jak venkovského, tak městského charakteru. Za zajímavý považujeme vysoký pozitivní index změny ve městě Brně, Ostravě a v suburbánní Praze-západ, tedy v urbanizovaných územích, kde tato sdružení nemají tak velkou tradici. Počet členů se zvýšil také v samotném hlavním městě. Ve všech okresech je patrný významný nárůst především členů ve věku do 18 let. K trvalému úbytku počtu členů dochází nejvíce v okrese Most, kde se mezi lety 1999 a 2008 snížil počet členů o více než 20 %, mezi lety 1999 a 2011 dokonce o polovinu. Počet členů

⁷ Často se jednalo i o hromadné přihlašování. Například velká část sdružení dobrovolných hasičů byla registrována jako sdružení v letech 1991, 1995 a 1996, 1998 velká část mysliveckých sdružení byla zaregistrována v letech 1992 a 1993. Tato skutečnost je patrná z grafu na obrázku 4.

⁸ Data z RES, se kterými pracujeme, jsou k datu 31. 1. 2009.

⁹ V roce 1991 do námi stanovené kategorie „Ostatní“ (viz Metodika) spadalo 15 %, v roce 2000 cca 30 % a v roce 2009 již cca 60 % nově vzniklých sdružení. Kromě nevhodných kategorií statistiky způsobujících nemožnost zařazení subjektu pod konkrétní ekonomickou činnost, se zřejmě jedná také o nejasně stanovená pravidla pro zadávání do RES.

Obr. 4 – Sdružení vzniklá v Česku mezi lety 1989 až 2009 dle použité typologie. Zdroj: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ.

klesal i v některých dalších okresech Ústeckého kraje, v okrese Kladno a dále pak v některých příhraničních či periferních okresech Čech (např. Tachovsko, Bruntálsko, Jindřichohradecko).

Poněkud jinou dynamiku vzniku měla sdružení zaměřená na sport, kulturu a děti. V transformačním období zde není, tak jako u dobrovolných hasičů,

Obr. 5 – Index změny počtu členů SDH v okresech Česka mezi lety 1999 a 2008. Zdroj: Ročenka SDH 1999, 2008.

Obr. 6 – Dynamika vzniku sdružení zaměřených na sport, kulturu a děti po roce 1999 v Česku, výsledky „hot spot analýzy“. Zdroj: Registr ekonomických subjektů k 31. 1. 2009, ČSÚ.

patrná výraznější dynamika v tradičních venkovských oblastech Čech. „Hot spot analýza“ identifikovala nejvýznamnější oblasti vzniku těchto typů sdružení především na Moravě. V dalším sledovaném období (1999 až 2009) vykazala hlavní dynamiku velká města a jejich okolí, což souvisí s růstem počtu obyvatel ve většině těchto území (obr. 6), podobný výsledek poskytla i analýza indexu změny všech volnočasových sdružení. Kromě měst a jejich okolí však docházelo k významnějšímu rozvoji i v některých turistických lokalitách.

Na turistické lokality jsme se zaměřili podrobněji a pokusili jsme se kvalitativně, dle názvů organizací, a pokud je bylo možné vyhledat, i dle jejich náplně, určit, o jaké typy sdružení se jedná¹⁰. Předpokládali jsme přitom, že část z nich bude mít nějakou souvislost s cestovním ruchem, což se částečně potvrdilo. Některá jsou skutečně přímo navázána na podnikání v cestovním ruchu (lodní doprava, provozování muzea, sdružení podnikatelů). S rozvojem cestovního ruchu můžeme nepřímě spojit i sdružení, která se zaměřují na ochranu životního prostředí. Ta se nacházejí na Šumavě, v Beskydech a v Jeseníkách. Souvislost s cestovním ruchem lze očekávat i v případě sdružení spojených s vinařstvím a folklorem, která vznikají v posledních letech na jižní Moravě. V případě Českosaského Švýcarska lze ze zaměření spolků vypočítat aktivitu uživatelů druhého bydlení. Celkově ale můžeme přímým způsobem spojovat s cestovním ruchem z celkového počtu sdružení jen malou část z nich. Převažují sdružení, která bychom našli i v jiných oblastech. Polemizovat tak můžeme o tom, zda se zde projevuje především přímý vliv cestovního ruchu v podobně

¹⁰ V rámci kvalitativní analýzy jsme pracovali i se sdruženími typu „Ostatní“. Sdružení zařazená do této kategorie vzniklá po roce 1999 se koncentrovala podobně jako sdružení volnočasová do měst a jejich okolí a do turistických oblastí.

vzniku sdružení navázaných na aktivity turistů nebo nepřímý v podobě aktivizace území spojené s příchodem obyvatel a pracovními místy.

5. Diskuze a závěry

Výsledky předložené studie můžeme shrnout do několika obecnějších závěrů. Především zdůrazňujeme, že rozdílná distribuce jednotlivých typů sdružení podle polohové i vertikální diferenciace obcí dokazuje, že data o celkových počtech sdružení mají jen omezený vypovídající smysl. Jejich analýza neumožňuje citlivěji postihnout faktory územní diferenciace. Zároveň celkový obraz je v řadě ohledů podobný zjištěním o územně nejrozšířenějších sdruženích, která jsou vázaná na venkovské obce. Jedná se především o sdružení dobrovolných hasičů, která se nacházejí v 85 % obcí Česka. Navíc vzhledem k zaměření a způsobu vzniku jednotlivých typů sdružení, je možné spolky alespoň řádově rozlišit na ty, které vznikají a dále existují převážně díky iniciativě jednotlivců a na ty, které jsou spíše shora řízenými organizacemi. Domníváme se, že nevolnočasová sdružení, která vznikala často hromadně, např. v rámci převodů bytů do osobního vlastnictví, o aktivitě jednotlivců příliš nevypovídají. Nicméně i tato sdružení mohou představovat platformu pro komunikaci a setkávání lidí, tedy pro tvorbu sociálního kapitálu a podporu společenského života. Z hlediska koncentrace sdružení i participace v SDH můžeme pozorovat výrazné rozdíly mezi Moravou a Čechami, což odpovídá výsledkům i dalších autorů, kteří použili podobné ukazatele (Pileček, Jančák 2010; Bernard 2012). V Čechách je patrná výraznější tradice především venkovských spolků, jako jsou dobrovolní hasiči. Na druhou stranu analýza indexů změn poukázala na relativně významný rozvoj v jižní části Moravy, kde v posledních letech vznikají především folklorní sdružení specifická právě pro tuto oblast. Není tedy možné říci, že společenský život, a tedy i potenciál pro vznik sociálního kapitálu je nižší na Moravě než v Čechách. Jednak dochází k určitému vyrovnávání a jednak je třeba brát v potaz, že aktivita v rámci sdružení popisuje jen část reálného společenského života, která může mít v jednotlivých oblastech jiný význam a tradici. Na Moravě bude jistě hrát roli i vyšší religiozita (Havlíček, Hupková 2008) a s ní spojené společenské vyžití. Nicméně zjištění o odlišné organizaci společenského života v historických částech Česka je zajímavé a zasloužilo by si detailnější pozornost.

V rámci Česka jsou jednoznačně nejvýznamnější oblastí koncentrace všech typů sdružení kromě nevolnočasových Jižní, Jihozápadní Čechy a část Vysočiny, což rovněž odpovídá dalším výzkumům (Pileček, Jančák 2010; Bernard 2012). Zde se s největší pravděpodobností jedná o projev tradice a odpovídající vyšší míry lokální autoidentifikace obyvatel. Roli zde může do určité míry hrát i roztržitější sídelní struktura. Nicméně analýza potvrdila větší podíl spolků na obyvatele v této oblasti i při porovnání obcí v rámci jednotlivých velikostních kategorií a i při zapojení počtu částí obce do analýzy. Vliv může mít v některých oblastech i jejich periferní postavení (speciálně tzv. vnitřní periferie), které v důsledku „vnějších nevýhod“ aktivizuje endogenní rozvojové zdroje.

Z hlediska vzniku nových sdružení nejsou však výše zmíněné oblasti významné a můžeme zde pozorovat spíše stagnaci či dokonce pokles. Největší koncentrace vzniku nových sdružení je nikoli v oblastech jejich tradice, nýbrž

tam, kde docházelo k dynamickému vývoji (ať již k ekonomickému – oblasti rozvoje cestovního ruchu a města, tak k populačnímu – suburbia). Toto zjištění je zajímavé z hlediska budoucího vývoje kvality života v těchto oblastech a může přispět k hodnocení dopadů procesů společenských změn. Rozvoj společenského života v subúrbánních oblastech popírá často tvrzené konstatování, že suburbia jsou jen noclehárnami bez společenského života a že suburbanizace vede primárně k individualizaci obyvatel (Lupi, Musterd 2006; Jacobs 1965; Putnam 1995; Sýkora 2003). Na základě našich výsledků můžeme také usuzovat, že cestovní ruch (i v podobě druhého bydlení) může do určité míry přispívat k rozvoji aktivity místních obyvatel a podpořit i obnovení místních tradic. Ze samotných dat ovšem nelze poznat, do jaké míry se jedná o přímý vliv cestovního ruchu vedoucí ke vzniku sdružení přímo souvisejících s cestovním ruchem a do jaké míry o vliv nepřímý v podobě aktivizace území spojené s příchodem obyvatel a pracovními místy v obci. V případě nepřímého vlivu bychom mohli mluvit o pozitivních dopadech cestovního ruchu na sociální prostředí lokality a zajímavé by bylo zkoumat, zda má tento vývoj nějakou mezní hranici související s únosnou kapacitou rozvoje cestovního ruchu v destinaci. V oblastech cestovního ruchu také dochází k setkávání různých skupin obyvatel (rezidentů, turistů, rekreantů), existuje zde tedy větší potenciál pro vznik heterogenních kontaktů, a tedy i pro vznik rozsáhlejších sociálních sítí, v rámci kterých může docházet k efektivnějšímu šíření znalostí a tvorbě inovací. Právě zde je relevantní odkázat na v úvodu zmíněný koncept „local buzz“ a rozšířit jej i o další část konceptu, kterou je, dle autorů, pro šíření znalostí nezbytná, existence spojovacích kanálů mezi jednotlivými lokalitami (*global pipelines*; Bathelt, Malmberg, Maskell 2004). Spojovací kanály si v našem případě můžeme představit v podobě turistů, kteří se pohybují mezi oběma lokalitami a využívají sociálních sítí na obou místech. V tomto ohledu mají větší potenciál lokality druhého bydlení, kde, jak vyplývá z českých i zahraničních výzkumů, dochází k relativně intenzivním kontaktům mezi rezidenty a rekreanty (Vágner, Fialová 2011; Jarlöv 1999; Clendenning, Field 2006).

Dále můžeme říci, že rozvoj i sdružení venkovského typu (dobrovolní hasiči) v samotných městech a jejich okolí může naznačovat určitý přesun venkovských tradic spojených s rozvojem lokální komunity a aktivity do měst. Na výraznější dodržování některých venkovských tradic ve městech upozorňuje ve svém výzkumu také Zemánek (2003).

Za zmínku také stojí samotný fenomén dobrovolných hasičů jako nejrozšířenějšího sdružení v Česku plnícího ve venkovských obcích funkci rozvoje komunity. Zajímavé je, že ačkoli se jedná o tradiční sdružení, jeho členská základna se ve většině regionů zvětšuje. Roste přitom především díky mladé generaci (viz také Frič, Pospíšilová 2010). To je zajímavé zjištění z hlediska komunitní teorie, podle které mladí lidé dávají přednost účasti spíše na aktivitách spojených s nelokálními symbolickými komunitami¹¹ (Wellmann 2001; Veselá, Šmahel 2009). Rostoucí obliba takto tráveného volného času spojeného často s dobrovolnickou činností tak může odkazovat na růst postmaterialistických

¹¹ Symbolické komunity na rozdíl od lokálních, na které je zaměřena tato studie, jsou podle komunitní teorie navazovány především na základě společného zájmu, nikoli prostorové blízkosti (Cohen 1985).

hodnot a s nimi související snahu o tzv. smysluplně trávený volný čas (více viz Gelná, Fialová 2011). Analýza také potvrdila poněkud nižší spolkovou aktivitu v problematických severozápadních Čechách a částečně také na severní Moravě, což naznačuje významnou souvislost se socio-ekonomickými faktory. Není ale možné mluvit o celé oblasti, lze vyzorovat vnitřní diferenciaci. Například „hot spot analýza“ indexu změny počtu spolků zaměřených na volný čas ukazuje jejich vyšší koncentraci právě v severních Čechách a v některých severočeských oblastech je také signifikantně vyšší počet spolků zaměřených na sport, rekreaci a volný čas dětí. Na druhou stranu se zde nacházejí největší oblasti poklesu členů SDH z již tak nízkého stavu. Nemůžeme ale jednoznačně tvrdit, že ekonomické problémy jako je nezaměstnanost nutně vedou i k úpadku společenského života či jiných aktivit. Rostoucí společenský život může upozorňovat na zlepšující se situaci v regionu či na fakt, že tíživá ekonomická situace určitým způsobem podněcuje alternativní (nekomerční) formy trávení volného času. Popřípadě naznačuje, že společenský život, a to i organizovaný, je minimálně v některých oblastech, odlišně diferencován, než jevy popisované ekonomickými ukazateli.

Vzhledem k teprve počáteční fázi geografického výzkumu v dané oblasti, v článku prezentovaná analýza prozatím neodpovídá na důležitou otázku významu sdružení v jednotlivých územích či typech obcí. Může nám však poskytnout základ pro výběr lokalit pro další výzkum, který by měl být zaměřen na nalezení souvislostí mezi úrovní společenského života a dalšími socio-ekonomickými jevy. Měkké charakteristiky, mezi které se volný čas jednoznačně řadí, totiž představují potenciál pro vysvětlení příčin rozdílů mezi prostorově blízkými obcemi, na jejichž růst upozorňují Blažek, Netrdová (2012). Návazný výzkum by měl být orientován v první řadě na případové studie a převážně využívat kvalitativních metod.

Autorka děkuje Daně Fialové a Martinu Hamplovi za cenné připomínky k prvním verzím tohoto článku.

Literatura:

- ARAI, S., PEDLAR, A. (2003): Moving Beyond Individualism in Leisure Theory: A Critical Analysis of Concepts of Community and Social Engagement, *Leisure Studies*, 22, č. 2, s. 185–202.
- BATHELT, H., MALMBERG, A., MASKELL P. (2004): Clusters and Knowledge: Local Buzz, Global Pipelines and the Process of Knowledge Creation. *Progress in Human Geography*, 28, č. 1, s. 31–56.
- BERNARD, J. (2011): Endogenní rozvojové potenciály malých venkovských obcí – obtížné hledání a měření jejich vlivu. *Sociologický časopis*, 47, č. 4, s. 745–775.
- BERNARD, J. (2012): Prostorové vzorce rozvinutosti venkovských obcí Česka. *Geografie*, 117, č. 1, s. 72–94.
- BERNARD, J., KOSTELECKÝ, T. (2010): Části obcí s vlastní samosprávou a bez ní: Vliv administrativního statusu části obce na její rozvoj. *Acta Politologica*, 2, č. 1, s. 58–76.
- BEUGELSDIJK, S., VAN SCHAIK, T. (2005): Social capital and growth in European regions: an empirical test. *European Journal of Political Economy*, 21, č. 2, s. 301–324.
- BLACKSHAW, T., LONG, J. (2005): What is the big idea? A critical exploration of the concept of social capital and its incorporation into leisure policy discourse, *Leisure Studies*, 24, č. 3, s. 239–258.

- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2012): Aktuální tendence lokální diferenciace vybraných socio-ekonomických jevů v Česku: směřuje vývoj k větší mozaikovitosti prostorového uspořádání? *Geografie*, 117, č. 3, s. 266–288.
- BOURDIEU, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood, New York, s. 241–258.
- CLENDENNING, G., FIELD, D. (2006). Seasonal Residents: Members of Community or Part of the Scenery? In: Green, G., Deller, S., Marcouiller, D. (eds.): *Amenities and Rural Development: Theory, Method and Public Policy*. Edward Elgar, Cheltenham, s. 215–236.
- COHEN, A. (1985): The symbolic construction of community. Tavistock, London, 129 s.
- CURTIS, J. E., GRABB, E. G., BAER, D. E. (1992): Voluntary association membership in fifteen countries: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 57, č. 2, s. 139–152.
- DIMAGGIO, P. (1991): Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the United States. In: Bourdieu, P., Coleman, J. S. (ed.): *Social theory for a changing society*. Boulder, CO: Westview Press, s. 133–155.
- FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2005): Druhé bydlení v periferních oblastech. In: Novotná, M.: *Problémy periferních oblastí*. KSGRR PŘF UK v Praze, Praha, s. 74–80.
- FISCHER, C. S. (2005): Bowling alone: What's the score? *Social Networks*, 27, č. 2, s. 155–167.
- FRIČ, P., POSPÍŠILOVÁ, T. (2010): Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti na začátku 21. století. *Agnes*, Praha, 263 s.
- GELNÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: analýza spolkové aktivity v Česku. In: Svobodová, H. (ed.): *Nové výzvy pro geografii*. Výroční konference České geografické společnosti, 3.–7. září 2012. Masarykova univerzita, Brno, s. 246–255.
- GELNÁ, T., FIALOVÁ, D. (2011): Changing uses of free time in Czechia and Germany. *AUC–Geographica*, 46, č. 2, s. 55–65.
- GLOVER, T. (2004): The „Community“ Center and the Social Construction of Citizenship. *Leisure Sciences*, 26, č. 1, s. 63–83.
- GRANOVETTER, M. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, č. 6, s. 1360–1380.
- HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D. (2007): Social and cultural geography in the Czech Republic: under pressures of globalization and post-totalitarian transformation. *Social and Cultural Geography*, 8, č. 3, s. 475–493.
- HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2008): Religious landscape in Czechia: new structures and trends. *Geografie*, 113, č. 3, s. 302–319.
- HAUSER, CH., TAPPEINER, G., WALDE, J. (2007): The Learning Region: The Impact of Social Capital and Weak Ties on Innovation. *Regional Studies*, 41, č. 1, s. 75–88.
- HAWORTH, L. (1984): Leisure, Work and Profession. *Leisure Studies*, 3, č. 3, s. 319–334.
- HEMINGWAY, J. L. (1999): Leisure, social capital, and democratic citizenship. *Journal of Leisure Research*, 31, č. 2, s. 150–165.
- HEMINGWAY, J. L. (2006): Leisure, social capital and civic competence. *Leisure/Loisir*, 30, č. 2, s. 341–355.
- INGEN, E., EIJCK, K. (2009): Leisure and Social Capital: An Analysis of Types of Company and Activities. *Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal*, 31, č. 2, s. 192–206.
- JACOBS, J. (1965): *The Death and Life of great American Cities*. Penguin, Harmondsworth, 474 s.
- JARLÖV, L. (1999): Leisure Lots and Summer Cottages as Places for People's Own Creative Work. In: Crouch, D. (ed.): *Leisure/Tourism Geographies: practices and geographical knowledge*. Routledge, New York, s. 23–237.
- LUPI, T., MUSTERD S. (2006): The Suburban Community Question. *Urban Studies*, 43, č. 4, s. 801–817.
- MAJEROVÁ, V. (2009): „Local Initiatives Functioning as a Condition of Rural Development of the Czech Countryside. *Eastern European Countryside*, 15, č. 1, s. 127–149.
- MEER, T., INGEN, E. (2009): Schools of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European countries. *European Journal of Political Research*, 48, č. 2, s. 281–308.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2006): Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení. *CESES, FSV UK, Praha*, 52 s.

- NETRDOVÁ, P., NOSEK, V. (2009): Přístupy k měření geografického rozměru společenských nerovnoměrností. *Geografie*, 114, č. 1, s. 52–65.
- NEWTON, K. (2001): Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy. *International Political Science Review*, 22, č. 2, s. 201–214.
- OUŘEDNÍČEK, M., ŠPAČKOVÁ, P., FERTROVÁ, M. (2011): Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky. *Sociologický časopis*, 47, č. 4, s. 777–803.
- PEDLAR, A. (1996): Community Development: What Does it Mean for Recreation and Leisure? *Journal of Applied Recreation Research*, 21, č. 1, s. 5–23.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodologických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, č. 1, s. 64–77.
- PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. *Geografie*, 115, č. 1, s. 78–95.
- POLLOCK, P. H. (1982): Organizations as Agents of Mobilization: How does Group Activity Affect Political Participation. *American Journal of Political Science*, 26, č. 3, s. 486–503.
- PORTES, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, č. 1, s. 1–24.
- PULDOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2006): Změny sociálního prostředí v zázemí Prahy jako důsledek procesu suburbanizace. In: Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie pražského městského regionu*, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, s. 128–142.
- PUTNAM, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, 258 s.
- PUTNAM, R. D. (1995): Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6, s. 65–78.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York, 541 s.
- ROBERTS, K. (1999): *Leisure in contemporary society*. Cabi Publishing, Willingford, 250 s.
- SAK, P., SAKOVÁ, K. (2004): *Mládež na křižovatce*. Svoboda Servis, Praha, 240 s.
- SEDLÁČKOVÁ, M., ŠAFR, J. (2008): Social Trust and Civic Participation in the Czech Republic. In: Lewandowski, J. D., Znoj, M. (ed.): *Trust and Transition*, Scholars Publishing. Newcastle upon Tyne, Cambridge, s. 213–236.
- SCHLOZMAN, K. L., VERBA, S., BRADY, H. E. (1999): Civic participation and the equality problem. In: Skocpol, T., Fiorina, M. P. (eds.): *Civic engagement in American democracy*. Russell Sage Foundation, New York, s. 427–459.
- SPURNÁ, P. (2008): Prostorová autokorelace – všudypřítomný jev při analýze prostorových dat? *Sociologický časopis*, 44, č. 4, s. 767–787.
- STACHOVÁ, J. (2008): *Občanská společnost v regionech České republiky*. SOÚ ČR, Praha, 98 s.
- STOLLE, D. (2001): Clubs and congregations: The benefits of joining an association. In: Cook, K. S. (ed.): *Trust in society*. Russell Sage Foundation, New York, s. 202–244.
- ŠÝKORA, L. (2003): Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, č. 2, s. 217–233.
- ŠAFR, J., BAYER, I., SEDLÁČKOVÁ, M. (2008): Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska. *Sociologický časopis*, 44, č. 2, s. 247–269.
- ŠPAČEK, O., VOBECKÁ, J. (2008): Sociální soudržnost v prostorové diferenciaci. In: Tuček, M. (ed.): *Soudržnost v diferencující se společnosti*. SOÚ, Praha, s. 153–180.
- ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Spinning the web: New social contacts of Pragues suburbanities. *Cities*, doi:10.1016/j.cities.2011.09.002.
- VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2011): Impacts of Second Home Tourism on Shaping Regional Identity in Regions with Significant Recreational Function. *Encontros Científicos – Tourism & Management Studies*. ESGHT University of Algarve, Faro, Portugal, s. 285–294.
- VESELÁ, M., ŠMAHEL, D. (2009): Online komunity v České republice: Analýza členů a jejich sociálního kontextu. *Sociální studia FSS Masarykovy univerzity*, 6, č. 2, s. 55–72.
- WELLMAN, B. (2001): *Psychical Place and Cyberplace: The Rise of personalized Networking*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25, č. 2, <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/individualism/ijurr3a1.htm>, (20. 5. 2013).

- WOOD, G. S., JUDIKIS, J. C. (2002): *Conversations on Community Theory*. Purdue University Press, 196 s.
- ZEMÁNEK, L.: (2003): Lokální kultura v životě našeho venkova. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, s. 124–149.

S u m m a r y

LEISURE AND SOCIAL CAPITAL: SPATIAL DIFFERENTIATION OF VOLUNTARY ASSOCIATIONS IN CZECHIA

Social capital exists in the social networks and ties among people that also emerge in the context of leisure activities. Social capital is a form of resource that can be used for individual benefits or it can contribute to the growth of social cohesion. Social ties created within leisure can serve both purposes. However, the nature of leisure activities plays an important role. Productive activities that are characterized by an active cooperation of participants are positively related to the creation of new contacts that are crucial for the generation of social capital. Furthermore, some forms of activities are aimed to improve the well-being of society or provide leisure activities for other members of the community. Activities performed or provided by voluntary associations, which this paper is focused on, represent a typical example of the last type of activities. For the purposes of this paper, voluntary associations operating in Czechia were divided into four groups according to their activities or provided services (Leisure, Non-leisure, New and Remaining associations). This is followed by an analysis of horizontal and vertical geographical distribution of each group of associations. Special attention is paid to the associations providing leisure activities. On the basis of our analysis, we can make the following conclusions:

Vertical distribution among selected groups of associations differs significantly. The most common voluntary associations – Fire-fighters and Hunters – are typical for rural areas, associations providing sport and cultural activities are relatively more frequent in cities, non-leisure associations are relatively most common in medium – sized cities and so called “new associations” (civic initiatives advocating the rights of minorities, fighting against the destruction of environment etc.) are unambiguously more concentrated in the biggest cities (Fig. 3).

The highest concentration of all types of associations (except non-leisure), as well as the highest number of voluntary Fire-fighters (in relative terms) were found in areas of South and South-West Bohemia and a part of the Vysocina region. This is related to historical traditions and higher levels of local identity. Generally, there are apparent differences between the Czech and Moravian regions in terms of official associational activity.

Different outcomes were provided by the subsequent analysis, which was focused on the new leisure association's emergence dynamics. It is evident that the newly established associations are not concentrated in the traditional regions (as was mentioned in the previous paragraph), but in the zones of dynamic economic or population development. Those are cities, suburban areas or tourist areas. These findings are interesting in terms of the future development of quality of life in these areas and can contribute to the evaluation of impacts of the processes of social change.

The paper does not answer the substantial question of the importance of associations in different areas and types of municipalities. It can, however, provide a basis for the selection of sites for further research, which should be focused primarily on case studies and the application of qualitative methods.

Fig. 1 – Relative share of the number of Voluntary Fire – fighters in the population of districts in Czechia in 2008. Source: Ročenka SDH 2008 (Almanac of the VFA 2008).

Fig. 2 – The number of Fire fighter association per inhabitant of a municipality, weighted by the number of parts of the municipality, in Czechia in 2009, results of the hot

spot analysis. Localities with significantly higher values of the given indicator, are marked in dark grey, localities with significantly lower values of the indicator are light grey. Source: Registr ekonomických subjektů (Register of economic subjects) by 31.1.2009 ČSÚ.

Fig. 3 – The number of voluntary associations per 10,000 inhabitants (y axis) for various size categories of Czech municipalities (x axis). In legend: sport, culture, children; firefighters and huntsmen; non-leisure; new; total (right axis).

Fig. 4 – Associations established in Czechia between 1989 and 2009 by type. In legend: Other; firefighters, huntsmen, sport, culture, children; animal breeders and horticulturalists, non-leisure, new. Source: Registr ekonomických subjektů (The register of economic subjects) by 31.1.2009, ČSÚ.

Fig. 5 – An Index of the net change in the amount of members of VFA in Czech districts between 1999 and 2008. Source: Ročenka SDH (Almanac of the VFA) 1999, 2008.

Fig. 6 – The dynamics of the emergence of associations related to sport, culture and children in Czechia, after 1999, results of the hot spot analysis. Localities with significantly higher values of the given indicator are marked in dark grey, localities with significantly lower values of the indicator are light grey. Source: Registr ekonomických subjektů (The register of economic subjects) by 31.1.2009, ČSÚ.

Pracoviště autorky: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: terezagelna@gmail.com.

Do redakce došlo 12. 11. 2012; do tisku bylo přijato 6. 7. 2013.

Citační vzor:

KŮSOVÁ, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciacie spolkové aktivity v Česku. *Geografie*, 118, č. 4, s. 372–391.